

UOT 1

**ŞƏRQŞÜNASLARIN TƏDQIQATLARINDA ORTA ƏSRLƏR
İSLAM DÜNYASINDA ELM**

Röya MİRZƏBƏYOVA*

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 16 aprel 2025; çapa qəbul edilmişdir: 11 iyul 2025; online-da çap edilmişdir: 23 sentyabr 2025.

Received: 16th of April, 2025; accepted: 11th of July, 2025; published online: 23th of September, 2025.

Açar sözlər: *İslam, şərşünas, orta əsrlər, elm tarixçisi, Şərq-Qərb*

Giriş

İslam elm və mədəniyyəti kontekstində aparılmış tədqiqat işlərini iki hissəyə ayırmaq olar. Birinci hissəni təmsil edənlər İslamın Qərb mədəniyyətinə əsaslı və birbaşa təsirini inkar edirlər. Eyni zamanda, onlar İslam dininin mötəbər və mədəni dəyərlərinə də göz yumurlar. Beləliklə, orta əsrlərdə kilsənin əldə edə bilmədiyi və İslama aid olan humanist məziyyətləri də “mənimsəyirlər”. Təqdim etdikləri İslam elmi və İslam mədəniyyəti də paradoksal məzmunudur. Bu yanaşma tərzli elmi terminologiyada “mədəniyyətlərin toqquşması” adlanır.

Qərb alimləri arasında İslamın və müsəlmanların Avropa mədəniyyətinin təşəkkülündə rolunu təqdir edənlər də vardır. Həmin alimlər böyük cəsarət və diqqətlə dünyanın müxtəlif kitabxanalarındakı yüzlərlə əlyazmanı tədqiqata cəlb etmişlər. Nəticədə orta əsrlər İslam mədəniyyətinin möhtəşəm xəzinəsi gün işığına çıxmışdır. Məsələn, Corc Sarton elm tarixinin ən çox istinad edilən korifeylərindən biridir. Sartonu görə, İslam mədəniyyəti XIV əsrə qədər bəşəriyyətin öncüsüdür. Həmin dövrdə dünyanın qeyri-müsəlman olan heç bir yerində nə Qəzali ilə müqayisə edilə biləcək bir filosof, nə Zərqəli kimi bir astronom, nə də ki, Ömər Xəyyam kimi bir riyaziyyatçı var idi (1, s. 8).

1. İslam dünyasında elm tarixi tədqiqatları ilkin mərhələdə

İslam dünyasında elm tarixini tədqiq edənlər arasında ən önəmlilərdən və ilk təşəbbüsçülərdən biri Elias Con Vilkinson Gibbdir (1857-1901). Şərq dünyasının bir çox əsərlərini ingilis dilinə tərcümə etməklə yanaşı, Gibb “Osmanlı şəirinin tarixi” və “Osmanlı şeirləri” kitablarında müasir Osmanlı ədəbiyyatından yazan ilk müəllifdir. Gibbin ölümündən sonra onun zəngin kitab kolleksiyası Britaniya Muzeyinə, çap olunmuş kitabları isə dostu Eduard Brauna və Kembric Universitetinə hədiyyə edilib.

Anası Ceyn Gibb və həyat yoldaşı türklərin, iranlıların və ərəblərin tarixi, ədəbiyyatı, fəlsəfələri və dinləri ilə bağlı araşdırmaları təşviq etmək, onları nəşr etdirmək və Gibbin xatirəsini əbədiləşdirmək üçün 1902-ci ildə Gibb Memorial Vəqfini təsis etmişdirlər. Vəqfin məqsədi ərəb, fars və türk əlyazmalarının çapına və tərcümələrinə həsr olunmuş “Gibb Memorial Silisiləsi” adlı bir sıra nəşrləri maliyyələşdirməkdən ibarət idi. İlk qəyyumlar arasında anası Ceyn Gibb, Eduard Braun, Qay Le Strenc, Henri Amedroz, Aleksandr Ellis, Reynold Nikolson və Denison Ross, həyat yoldaşı İda Qreqori, sonrakı

* doktorant, AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu
e-mail: royamirzabayova@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1614-5103

qəyyumlar arasında isə Çarlz Stori, Hamilton Gibb, Reuben Levi və Artur Arberri var idi.

İngilis şərqsünas David Marqolius (1858-1940) 1889-cu ildə Oksford Universitetində ərəb dili kafedrasına gəldikdən sonra ərəb və islama aid tədqiqatlar genişləndi. Ərəb, latın, ivrit, sanskrit, süryani və türk dillərini bilən Marqolius İslam tədqiqatlarına aid çoxlu əsərlər yazdı. Şərq və Afrikaşünaslıq Məktəbinin yaradılması və bir sıra oxşar rəsmi qurumların rəhbərliyi ilə islamşünaslıq İngiltərədə yayıldı (2, s. 29-30). Marqoliusun varisi, britaniyalı tarixçi və dövrünün ən görkəmli ingilisdilli şərqsünası Ser Hamilton Gibb (1895-1971) ilə Oksford əsas cərəyana daxil oldu və sonradan islamşünaslıq Böyük Britaniyada möhkəm institusional əsas əldə etməyə başladı (6, s. 33).

Müasir Qərb və İslam sivilizasiyası arasında taleyüklü qarşılaşmanın başlanğıcı Ser Hamilton Gibb və Harold Bouen tərəfindən yazılmış “İslam Cəmiyyəti və Qərb: Qərb Sivilizasiyasının Yaxın Şərqdə Müsəlman Mədəniyyətinə Təsirinin Tədqiqi” (1967) əsəri hesab olunurdu. Qırx onillik ərzində Gibb erkən İslam tarixi, orta əsrlər İslam siyasi düşüncəsi, ərəb ədəbiyyatı, İslam düşüncəsindəki müasir cərəyanlar və müasir Yaxın Şərq tarixi ilə bağlı kitablar, məqalələr, ensiklopediya yazıları, həmçinin çoxsaylı kitab icmaları və bir neçə tərcümə əsərləri nəşr etdirmişdir (9, s. 106). Onun bu əsərləri İslam dünyasında elmə və fəlsəfəyə olan maraqları daha da artırdı və bu sahədəki tədqiqatların sayını çoxaltdı.

2. Corc Sarton və İslam dünyasında elm tarixi tədqiqatları

Müasir akademik intizam kimi elm tarixinin banisi, İslam dünyasında elm tarixi də daxil olmaqla elm tarixini sistematik şəkildə tədqiq edən dahilərdən biri də Corc Sarton (1884-1956) idi. Corc Sarton dünyanı müsəlman alimlərinin nailiyyətlərindən xəbərdar etdi və İslam dünyasında elmin ilkin xronologiyasını təqdim etdi. Onun tərəfindən ilk dəfə 1913-cü ildə “Elm və Sivilizasiyanın tarixinə həsr olunmuş jurnal” kimi çıxan “İsis” adlı jurnalda müntəzəm olaraq elm tarixi və elmi metodologiya üzrə araşdırmalar nəşr olunurdu.

Corc Sarton qeyd edirdi ki, elmin, xüsusilə də eksperimental metod və riyaziyyatın kökləri orta əsrlərdə şərqdən gələn elmin toxumlarıdır. Eksperimental elm təkcə Qərbin elmi məhsulu deyil, eyni zamanda Şərqlin məhsuludur. Şərq onun dünyaya gətirəni, anası, Qərb isə atasıdır (14, s. 163). Corc Sarton orta əsrlərin əsas intellektual liderlərini müsəlmanlar hesab edirdi və bəşər elmi üçün ən faydalı əsərlərin ərəb dilində yazıldığını, ərəb dilinin mədəniyyətin mühərriki olduğunu vurğulayırdı (13, s. 109).

Sartonun monumental “Elm Tarixinə Giriş” (1927-1948; 3 cild) əsərinin müəyyən bir hissəsi də orta əsrlərdə İslam dünyasında elmə həsr olunmuşdur. Bu əsər özündən sonra bu sahədəki tədqiqatları daha da genişləndirdi (4, s.74). Əsərin orta əsrlərə aid olan başlığında Sartonun maraqlı fikirlərinə rast gəlinir. Orta əsr elm tarixçiləri bu dövrü çox zaman Qaranlıq dövr, eyni zamanda keçid dövrü adlandırırdılar. Əslində, bu, dünyəvi deyil, avrosentrik bir yanaşma idi. Yəni İslam Sivilizasiyasının işıqlandığı bir dövr – orta əsrlər dövrü qaranlıq dövr ola bilməzdi. Corc Sarton da bu fikrin yanlış olduğunu söyləyirdi. O qeyd edirdi ki, ən qiymətli, ən orijinal əsərlər elə ərəbcə yazılmışdır. Bu dövrdə müasir olan və intellektual inkişafı izləmək istəyən hər kəs ərəb dilini öyrənməli idi.

Corc Sarton bu məsələdə qəti fikrini bildirir və bu məsələnin əsaslandırılmağa ehtiyacı olmadığını vurğulayırdı. Buna sübut kimi Qərbdə müasir qarşılığı olmayan bir neçə əzəmətli adı xatırlatmağın kifayət olduğunu qeyd edərək bu adları misal çəkirdi: Cabir ibn Hayyan, əl-Kindi, əl-Xarəzmi, əl-Fərqani, ər-Razi, əl-Battani, Hunayn ibn əl-İşaq, ət-Təbəri, Əbu-l-Vəfa, əl-Biruni, İbn Sina, İbn əl-Heysəm. Bu silsiləni genişləndirilməsi çətin olmayan möhtəşəm adlar silsiləsi adlandırırdı. Xülasə etmək lazımdır ki, tarixçilərin əksəriyyəti bizə bu dövrün yalnız ən qaranlıq tərəflərini göstərsə də, əslində o çağlar heç vaxt qaranlıq olmayıb.

3. Şərqsünasların tədqiqatlarında orta əsrlər İslam dünyasında elm tarixi

Maraqlı faktlardan biri də Qərb tədqiqatçılarının 1950-ci illərin sonlarından etibarən Kopernikin “inqilabi” planet nəzəriyyəsinin təfərrüatları ilə müsəlman astronomların iki-üç yüz il əvvəlki işləri arasında olduqca düşündürücü əlaqələri bilmələri xüsusilə daha diqqətəlayiqdir. Əslində, Kopernik tərəfindən kainatın günəş ətrafında fırlanması ilə bağlı iddiasını dəstəkləmək üçün istifadə etdiyi yeganə riyazi sübut, hətta onun həndəsi nöqtələrində eyni işarələrin istifadəsinə qədər birbaşa ərəbdilli əlyazmalardan götürüldüyü aydındır.

İslamşünas alim, elm tarixçisi Eduard Kennedinin (1912-2009) İslam astronomik cədvəllərinə dair tədqiqatları, Biruni, İbn əl-Şatir, Cəmsid Qiyas əl-din əl-Kasiyə dair araşdırma əsərləri vardır. Xüsusilə, ərəb irsinə dair dəqiq elmləri, riyaziyyatı tədqiq etmiş, İslam mənbələrində coğrafi koordinatların yerləşməsi kimi məsələləri, müsəlman orta əsr Şərqiində astronomiya və astrologiya sahələrini araşdırmışdır. Ona həmkarları “Əl-Kindi” ləqəbi vermişdir. Onun “Orta əsr müsəlman Şərqiində planetar nəzəriyyə və onun Avropaya keçidi” əsəri xüsusilə diqqətəlayiqdir. O, burada qeyd edir ki, bütün cəmiyyətlər özündən əvvəlki mədəniyyəti məhv edib öz mədəniyyətlərini qurmuşlar. Lakin müsəlman Şərqi digər cəmiyyətlərdən fərqli olaraq, bütün millətlərdən, dirlərdən olan insanların elm və mədəniyyətini qorumuşdur (7, s. 47).

O dövrdə Nəsrəddin Tusi “son mükəmməl müsəlman astronom və riyaziyyatçı” hesab olunurdu. əl-Kasinın əsərlərinin tədqiqindən sonra Kennedinin araşdırmaları nəticəsində aydın oldu ki, ikinci mühüm alim İbn əl-Şatir idi. Onun “Orta əsr Planetar nəzəriyyəsi” əsərində Ptolomey, N.Tusi, Qütb əl-din və İbn əl-Şatirin planetar nəzəriyyələrini müqayisəli təhlil edir. Eduard Kennedinin İslam astronomiyası üzrə tədqiqatları britaniyalı-amerikalı tarixçi Devid Kinq (1941) və ərəbşünas və islamşünas amerikalı tarixçi Corc Salibanın elmi fəaliyyətində bu sahə ilə bağlı araşdırmaların aparılmasına səbəb oldu.

Devid Kinqin ən məşhur əsərləri “İslam xidmətində astronomiya”, “İslam riyazi astronomiyası”, “İslam astronomiyası və coğrafiyası”dır. Devid Kinq 1986-cı ildə Qahirədəki Misir Milli Kitabxanasındakı elmi əlyazmaların ərəbcə kataloqunun ingiliscə iki cildlik tərtibatını nəşr etdirmişdir. Bu əsər ərəb, fars və türk dilində 2500 əlyazmanı tədqiq edir, onları müxtəlif perspektivlərdən təhlil edir. Əlyazmalar orta əsrlər İslam sivilizasiyasında dəqiq elmlərin bütün sahələrini əhatə edir. Onların bir çoxu müsəlman alimlərinin öz sahələrində aparıcı alimlər olduğu səkkizinci əsrdən on beşinci əsrə qədər olan dövrdə tərtib edilmiş əsərlərin nüsxələridir.

Amerikalı İslamşünas və ərəbşünas Corc Salibanın (1939) da əsərlərinin çoxu İslam astronomiya elminə həsr edilmişdir. Ən məşhur əsərləri “Ərəb astronomiyasının tarixi: İslamın qızıl dövründə planetar nəzəriyyələr”, “İslam elmi və Avropa İntibahının yaranması”dır (12, s.2). O bu əsərlərində İslam elmi və Avropaya təsiri, ulduzların elmi, müsəlman astronomlar haqqında yazır. Bir sözlə, astronomiyadan yazmaqla, İslam elmi sivilizasiyasının izinə düşür, buradakı üstünlükləri və çatışmazlıqları tədqiq edir və bununla da İslam elmi ənənəsinin orijinallığını sübut edir.

Amerikada müsəlman elm və mədəniyyətini tanıdan alimlərdən biri də Livan əsilli-amerikalı İslamşünas, professor Filip Hittiydir (1886-1978). O, üç onillik ərzində bu məqsədlə çalışmış və Prinстон Universitetində Qərbdə İslam tədqiqatları üzrə təməl mərkəzlərdən biri olan Yaxın Şərq tədqiqatları şöbəsini yaratmışdır. Burada Yaxın və Orta Şərqiin klassik və müasir aspektləri öyrənilirdi (8, s. 58). Onun “Ərəblər: qısa tarix” əsəri İslam sivilizasiyasında elm tarixinə aid ən yaxşı kitablardan biri idi. O burada VIII-XIII əsrlər İslam sivilizasiyasını elmin və mədəniyyətin məşəli adlandırır və bu dövrü qədim elm və fəlsəfənin Qərb intibahını hazırladığı dövr kimi təqdim edirdi (10, s. 146). İslam dünyasında elmə dair digər mühüm əsəri isə “Ərəb elminin yaradıcıları” adlanır. Kitabın birinci hissəsi dini və siyasi şəxsiyyətlərə həsr olunsa da, ikinci hissəsi əl-Qəzali, əl-Şafi,

əl-Kindi, İbn Sina, İbn Rüşd, İbn Xəldun kimi İslam elmi intellektuallarına həsr olunmuşdur. İkinci hissədə həmin elm adamlarının Latın-Avropa intelligentsiyasına təsiri də işıqlandırılmışdır (3, s. 41).

Şotlandiyalı şərqsünas, tarixçi və akademik Uilyam Montqomeri Uatt (1909-2006) İslam fəlsəfəsi və teologiyasına, İslamın erkən fikir tarixinə, İslam İspaniyasının tarixinə, İslam tədqiqatlarının orta əsr Avropasına təsiri və s. haqqında elmi əsərlər yazmışdır. Uilyam Uatt İslamın ən qabaqcıl qeyri-müsəlman şərhcisi idi və o, bütün dünyada bir çox müsəlmanlar arasında da nüfuz sahibi idi. Professor Uatt özünün də çoxdan vasitəçi rolunu oynadığı dialoqa, bir tərəfdən, İslam və müsəlmanların anlaşılmasını təşviq etmək üçün onunla öz qeyri-müsəlman cəmiyyəti arasında aparılan ikitərəfli dialoqa, digər tərəfdən isə, xristianlar və müsəlmanlar arasında dinlərarası dialoqa inanırdı. Ən məşhur əsəri “İslamın orta əsr Avropasına təsiri”ndə müsəlmanların elm və fəlsəfədə nailiyyətləri, riyaziyyat, astronomiya, tibb, məntiq, metafizika sahəsində uğurları, müsəlman elmi ilə ilkin əlaqələr, tərcümə hərəkatı və bütün bunların Avropaya təsirindən bəhs etmişdir.

Britaniyalı elm tarixçisi Donald Rutlec Hillin (1922-1994) əsas tədqiqat mövzuları İslam elm və texnologiyası, İslam texnologiyasının Orta əsrlər Avropasına bəxş etdiyi töhfələr idi. “Klassik və orta əsrlərdə mühəndislik tarixi”, “İslam texnologiyası: illüstrasiyalı tarix”, “İslam elmi və mühəndisliyi” mühüm əsərlərindəndir. “İslam elmi və mühəndisliyi” əsəri, xüsusilə, böyük əhəmiyyətə malikdir. Adı çəkilən əsərdə riyaziyyatın sahələri (cəbr, həndəsə, triqonometriya və s.), astronomiyanın sahələri, rəsədxanalar, fizikanın mexanika, optika kimi sahələri, kimya, texnologiyanın sahələri, suvarma sistemi, su təchizatı, körpülər, arxların qurulması və s. sahələr və bu sahələrin Avropaya keçidindən bəhs olunur.

İslam elmi tədqiqatları üzrə ixtisaslaşan digər şərqsünaslardan biri də Amerika Şərqsünaslıq Cəmiyyətinin 1964-1965-ci illərdə prezidenti olmuş alman əsilli-amerikan şərqsünas Franz Rozentaldır (1914-2013). Onun ingilisdilli elmi ədəbiyyata ən böyük töhfəsi İbn Xəldunun “Müqəddimə” əsərinin 3 cildini 1958-ci ildə müfəssəl şəkildə ingilis dilinə tərcümə etməsi olmuşdur. Elm sahəsində mühüm əsərlərindən biri də “Bilik zəfəri: Orta əsrlər müsəlman Şərqində bilik konsepsiyası” (1970) əsəridir. O, bu əsərində elm sözünün izahını verir və bildirir: İslam özü elmdir, elm işıqdır (sufizm), elm idraktır (fəlsəfə), elm cəmiyyətdir (fəlsəfə) (11, s. 2-3). Tərcümə hərəkatı, İslamın qızıl çağında elm, elmlərin təsnifatı və tədqiqat motivləri, təbiət və dəqiq elmləri, əl-Xarəzmi, əl-Fərabî, İbn Sina, İbn Həzm kimi elmə töhfə vermiş alimlərə həsr olunmuş ən böyük tədqiqat əsəri “İslamın klassik əsri”dir.

İranlı-amerikalı akademik, filosof, İslamsünas Seyyid Hossein Nasr (1933) İslam sivilizasiyasında elm və fəlsəfənin ən böyük araşdırıcılarından biridir. Onun bu sahədə “İslam elmi: İllustrasiyalı tədqiqat” əsəri sanki İslam elm tarixinin sərgisini xatırladır. Bu əsərində müəllif İslam elminin yaranması, təşəkkülü və müxtəlif elm sahələri haqqında məlumat vermişdir. Eyni zamanda, İslam sivilizasiyasında elmə dair olan əsərlərində İslam elmlərinin yaranması və İslam təhsil sistemi, elmlərin təsnifatı, kainatın kualitativ tədqiqatı (kosmologiya, kosmoqrafiya, coğrafiya, botanika və s.), kosmos və riyaziyyat (riyaziyyat, astronomiya, fizika), tətbiqi elmlər (tibb və farmakologiya, kimya, kənd təsərrüfatı və s.), insan və kainat və s. mövzuları tədqiq etmişdir (3, s.191-192).

İslam tədqiqatları üzrə ən çox töhfə vermiş alimlərdən biri də Əbdülhəmid İbrahim Sabradır (1924-2013). İslam dünyasındakı elmin Qərbdə tanınması yolunda ən mühüm töhfəsi İbn əl-Heysəmin XI əsrdə yazdığı 3 cildə “Optika” əsərini ingilis dilinə tərcümə və şərh etməsi idi. Bunun vasitəsilə Qərb oxucuları da bu əsərlə tanış olmuşlar. Əbdülhəmid Sabra elmə verdiyi töhfələrlə Qərb alimlərinin İslam elminə ənənəvi baxışını yaxşıya doğru dəyişmişdir (15, s. 256).

VIII-XIII əsrləri əhatə edən “İslamın qızıl çağı” əsəri ilə orta əsrlər İslam elmi tədqiqinə öz adını yazmış alimlərdən biri də Amerikalı şərqşünas Linda Corc idi. Şərqşünas bu əsərində İslam sivilizasiyasını fəza və zaman arasında körpü adlandırır. O qeyd edirdi ki, İslam sivilizasiyası klassik Qərb əsərlərini saxlayıb qoruyaraq Avropaya çatdırdı. İslam sivilizasiyası bu elmi irsə öz kəşf və ixtiralarını əlavə etdi və toxunduğu hər sahədə öz möhürünü vurdu.

Nəticə

Burayadək deyilənləri ümumiləşdirsək, Osmanlı İmperiyası ilə ingilislər arasında olan ticarət əlaqələri İslam dünyasında elmi tədqiqatların öyrənilməsində mühüm mərhələ və əsas sütun oldu. Konstantinopolda ingilis tacirləri üçün zavodlar yaradıldı. Tacirlər əlyazmaların əldə olunmasında əsas vasitəçilər idilər. 1624-cü ildə İrlandiyalı keşiş Robert Uşer Hələbdə (Aleppo) olan tacir Tomas Daviesə məktubunda yazmışdı ki, gələndə oradan əlyazmalar gətirsin. Davies əlyazma biznesinin çox vaxt tələb etdiyini, bu ölkələrdə səyahət etməyin çətin olduğunu deyirdi (5, s. 448). Buna baxmayaraq, bu dövrdən etibarən tədricən Şərq əlyazmaları Qərbə daşınmağa başladı.

İslam elmi tarixi İkinci Dünya Müharibəsindən sonrakı dövrdə Eduard Kennedi, Əbdülhəmid Sabra, Devid Kinq, Villi Hartner, Corc Saliba və başqalarının tədqiqatları ilə nüfuzlu bir sahəyə çevrildi. İslam elminin sistemli tədqiqi Eduard Kennedinin 1950-ci illərdə Kopernikin İslam sələflərinə olan borcunu kəşf etməsi, habelə Hartner və başqaları tərəfindən aparılan sonrakı araşdırmalar, İslam elminin guya “tənəzzülü” dövründə müsəlman alimlərin kəşfləri ilə əlaqəli yeni materiallarla başladı. Çox güman ki, İtaliyada Qərb İntibahına töhfə vermiş Bizans mühacir alimləri İslam elminin əsas ideyalarını, o cümlədən Kopernik astronomiyasının qismən əsaslandığı İbn əl-Şatirin astronomiya sahəsindəki işi haqqında bilikləri gətirmişlər. Devid Pinqri, Mariya Mavrudi və başqaları İslam-Bizans əlaqələrini araşdırmağa başladılar (4, s. 74).

Avropanın şərqşünasları əvvəlkindən daha zəngin yeni bir intibah həyata keçirdilər. Mənəvi dünya ilk dəfə olaraq mürəkkəbliyi və kifayət qədər dərinə getdiyi halda, əsas birliyi ilə üzə çıxdı. XIX əsrin ortalarına qədər artıq xeyli inkişaf etmiş Şərq müdrikliyinin tədrici kəşfi, Yeni Dünyanın kəşfi və hər iki dünyanın elmi-mənəvi inkişaf konsepsiyası üçün yeni bir addım idi. Bu dövrdə İslam dünyasında ümumi elm tarixini, elmin bütün sahələrini araşdıran alimlər olduğu kimi, ayrı-ayrı sahələrə həsr olunmuş əsərlər yaradan tədqiqatçılar da var idi. Onların bəzilərinin adı yuxarıda çəkilib.

Ümumiləşdirsək, İslam dünyasında kimyanı tədqiq edənlərə Erik Holmyard, Con Eberli, Jozef Nidham, Henri Stapleton, Uilyam Nyumen, fizikanı tədqiq edənlərə Devid Lindberq, Mark Smit, Roşdi Raşed, riyaziyyat sahəsində L.J.Berqqren, Riçard Lorç, Corc Molland, Karl Boyer, Cerald Tumer, astronomiya sahəsində Corc Saliba, Eduard Kennedi, Fransis Karmodi, Marion Dolan, Noel Sverdlou, tibb sahəsində Donald Kampbell, Melvil Hilton-Simpson, Peter Pormann, Sayrl Elqud, coğrafiya sahəsində Ralf Brauer, Devid Kinqi və s.-ni göstərmək olar.

ƏDƏBİYYAT

1. İsa Ə., Əli O. Müsəlmanların İntibaha töhfəsi. Bakı: İdrak İctimai birliyi, 2020, 332 p.
2. Bulut Y. Oryantalizmin Tarixsel Gelişimi Üzerine Bazi Deyerlandirmeler // Marife Dini Araştırmalar Dergisi, yıl. 2, sayı. 3, 2002, s. 13-38.
3. Ghazanfar S. Islamic Civilization. History, Contributions, And Influence: A compendium of Literature. Oxford: Scarecrow Press, 2006, 547 p.
4. Handbook of Medieval Studies Terms – Methods – Trends. Edited by Albrecht Classen. Berlin: Walter de Gruyter, 2010, 2849 p.

5. Holt P. The Study of Arabic Historians in Seventeenth Century England: The Background and the Work of Edward Pococke // Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, 1957, Vol. 19, No. 3pp. 444-455.
6. Hourani A. Islam in European Thought. Cambridge University Press, 1992, 212 p.
7. Kennedy E. Studies in the Islamic Exact Sciences. Lebanon: American University of Beirut, 1983, 771 p.
8. Lichtenstadter I. Islamic Research in the West // Pakistan Horizon, January 2009, Vol.: 62, No.1, Visiting the Past, pp. 51-58.
9. Lockman Z. Contending Visions of the Middle East: The History and Politics of Orientalism, Edition II. New York: Cambridge University Press, 2010, 344 p.
10. Philip H. The Arabs: A Short History. New Jersey: Princeton University Press, 1943, 224 p.
11. Rosenthal F. Knowledge Triumphant: The Concept of Medieval Knowledge in Medieval Islam. Netherlands: Brill, 2007, 355 p.
12. Saliba G. Islamic science and the making of the European Renaissance. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology, 2007, 328 p.
13. Sarton G. Introduction to History of Science. Vol.: II. Washington: Carnegie Institution of Washington, 1931, 790 p.
14. Sarton G. The life of Science: Essays in the History of Civilization. New York: Henry Schuman, 1948, 216 p.
15. Savage-Smith E. Gleanings from an Arabist's Workshop: Current Trends in the Study of Medieval Islamic Science and Medicine // Isis, 1988, Vol.: 79, No.2, pp. 246-266.

Резюме

Роя Мирзабекова

*Наука в средневековом исламском мире
в исследованиях востоковедов*

Золотой век ислама был периодом научного прогресса в средневековом исламском мире. Исламские ученые в этот период внесли значительный вклад во многие области науки в регионах и центрах исламского мира, таких как Аль-Андалус в Испании, на Ближнем Востоке, в Центральной и Западной Азии, Османской Турции и Индии. Этот научный прогресс охватывал математику, астрономию, химию, физику, философию, медицину, биологию и ряд других научных областей. Позднее европейское Возрождение сформировалось в результате перевода мусульманскими учеными трудов греческих ученых и создания новых произведений науки, культуры и философии в исламском мире. Систематическое исследование истории науки в мусульманском мире началось лишь с XIX века.

XIX век стал периодом широкомасштабных исследований исламской науки и культуры на Западе. С этого времени западные исследователи начали осознавать, что многие научные открытия и изобретения, традиционно приписываемые эпохе Европейского Возрождения, фактически имеют свои корни в трудах мусульманских учёных средневековья. Исследования, проведенные на Западе в XIX веке по истории средневековой науки и культуры в исламском мире, и по сей день обладают важной интеллектуальной ценностью. Хотя целью некоторых из этих исследований было понять восточные общества, колонизированные европейскими державами, и ассимилировать их с методом управления, соответствующим их структурам, другая часть была направлена на изучение перспективы развития науки и культуры в исламском мире в Средние века, чтобы подчеркнуть вклад, внесенный мусульманскими учеными в науку в этот период в научной литературе на Западе, и в то же время познакомить западных читателей с этой наукой и культурой, а также придать восточной литературе и языкам тот престиж, которого они заслуживают. Если ученый, изучающий историю науки, является историком науки, то ученый, изучающий исламскую науку на Западе, может считаться и востоковедом, и историком науки. В этом контексте были как востоковеды, так и историки науки, которые изучали историю науки в Золотой век ислама. В статье рассматриваются работы западных учёных, изучающих науку в исламском мире, особенно их англоязычные научные произведения, с использованием методов систематического и исторического экскурса.

Ключевые слова: *Ислам, востоковед, средневековье, историк науки, Восток, Запад*

Summary

Roya Mirzabayova

Islamic Golden Age in the Studies of Orientalists

The Golden Age of Islam was a period of scientific development and scientific progress in the medieval Islamic world. During this period, Islamic scholars made significant contributions to many fields of science in regions and centers throughout the Islamic world, such as Al-Andalus in Spain, the Middle East, Central and Western Asia, Ottoman Turkey, and India. This scientific progress covered mathematics, astronomy, chemistry, physics, philosophy, medicine, biology, and a number of other scientific fields. The influence of science, culture, and philosophy in the Islamic world on Western civilization is clearly visible in the scientific language we use today. The European Renaissance was later formed as a result of Muslim scholars translating the works of Greek scholars and creating new works. Systematic research on the history of science in the Muslim world began in the 19th century.

The 19th century was a period in which research on Islamic science and culture in the West was widespread. From this time on, Western researchers began to understand that many discoveries and inventions of the European Renaissance were carried out by Muslim scholars in the Middle Ages. The research conducted in the West in the 19th century on the history of medieval science and culture in the Islamic world still has significant intellectual value today. While the aim of some of these studies was to understand the Eastern societies colonized by European authorities and to assimilate them with a management method appropriate to their structures, another part aimed to investigate the development perspective of science and culture in the Islamic world in the Middle Ages, to highlight the contributions made by Muslim scholars to science during this period in scientific literature in the West, and at the same time to familiarize Western readers with this science and culture, and to give Eastern literature and languages the prestige they deserve. If someone who studies the history of science is a historian of science, then someone who studies Islamic science in the West can be considered both an orientalist and a historian of science. In this regard, there were orientalists and historians of science who studied the history of science in the Golden Age of Islam. The article examines Western scholars who studied science in the Islamic world, and especially their English-language scientific works, using a systematic and historical excursion method.

Key words: *Islam, orientalist, Middle Ages, historian of science, East, West.*

Redaksiya heyətinin üzvü f.ü.f.d., dos. Məmmədov Hüseyn Qaraxan oğlu rəyi əsasında çapa məsləhət görülmüşdür.